

Становлення та розвиток концепції відповідальності за міжнародні злочини, що порушують права людини

Мануїлова К. В.¹

Опубліковано	Секція	УДК
31.03.2023	Право	349.22
DOI: http://dx.doi.org/10.5281/zenodo.10072003		

Ліцензовано за умовами Creative Commons BY 4.0 International license

Анотація. Права людини є найвищою цінністю людства, що потребують захисту як на національному, так і на міжнародному рівні. Фундаментальним завданням сучасного світу та ключовою складовою міжнародного права є саме захист прав людини. З плином часу та зростаючою свідомістю глобального співтовариства стало очевидним, що міжнародна співпраця та правова система повинні відповісти на загрози, що становлять порушення прав людини у формі міжнародних злочинів. Становлення концепції відповідальності за злочини, що порушують права людини пройшло досить складний та довготривалий шлях задля ефективного досягнення головної мети гарантувати права та гідність кожної людини та сприяти зміцненню міжнародного миру та стабільності. Авторка наголошує, що дана концепція стала невід'ємною частиною еволюції міжнародного права. У статті констатується, що в цій концепції закладено не тільки важливість в рамках міжнародного правопорядку, але також визнається ключовим чинником у гарантуванні прав і гідності кожної окремої особи. Розвиток концепції відповідальності за міжнародні злочини, що порушують права людини, на думку авторки, свідчить про історичну еволюцію міжнародного права та правосуддя. Значним поштовхом у розвитку цієї концепції стала відповідь на важливі історичні події, зокрема Другу світову війну та злочини, що були вчинені під час війни. Авторкою сформульований висновок про сутність даної концепції, яка полягає в тому, що міжнародні злочини не лише порушують норми міжнародного права, але й серйозно ускладнюють основні права та гідність кожної окремої людини. Це все є причиною актуальної потреби в покаранні тих, хто винен у вчиненні цих злочинів, та відновленні справедливості.

Ключові слова: міжнародне кримінальне право, Міжнародний кримінальний суд, Римський статут, міжнародна відповідальність, міжнародні злочини, порушення прав людини, геноцид, воєнні злочини, злочини агресії, злочини проти людяності.

Formation and Development of the Concept of Accountability for International Crimes Violating Human Rights

Abstract. Human rights are the highest value of humanity, which need protection both at the national and international level. The fundamental task of the modern world and the key component of international law is the protection of human rights. With the passage of time and the growing awareness of the global community, it has become clear that international cooperation and the legal system must respond to the threats posed by human rights violations

¹ к.ю.н., доцент, кафедри міжнародного та європейського права, Національний університет «Одеська юридична академія», <https://orcid.org/0000-0003-3066-4900>

in the form of international crimes. The formation of the concept of responsibility for crimes that violate human rights has gone through a rather difficult and long-term path in order to effectively achieve the main goal of guaranteeing the rights and dignity of every person and contributing to the strengthening of international peace and stability. The author emphasizes that this concept has become an integral part of the evolution of international law. The article states that this concept is not only important within the framework of the international legal order, but is also recognized as a key factor in guaranteeing the rights and dignity of every individual. The development of the concept of responsibility for international crimes that violate human rights, according to the author, indicates the historical evolution of international law and justice. A significant impetus for the development of this concept was the response to important historical events, in particular the Second World War and the crimes committed during the war. The author formulated a conclusion about the essence of this concept, which is that international crimes not only violate the norms of international law, but also seriously complicate the basic rights and dignity of each individual person. All this is the reason for the urgent need to punish those who are guilty of committing these crimes and restore justice.

Keywords: international criminal law, International Criminal Court, international responsibility, international crimes, violation of human rights, genocide, war crimes, crimes of aggression, crimes against humanity.

Вступ

Поняття відповідальності є невід'ємною частиною виконання та дотримання закону. Злочини, що порушують права людини є одними з найжорстокіших злочинів. Відповідальність за злочини, що порушують права людини набули свою актуальність ще у ХХ століття, проте, на жаль і в сучасному світі вони не втрачають своєї актуальності. У сучасному світі, концепція відповідальності за міжнародні злочини, що порушують права людини, стає предметом зростаючого інтересу та об'єктом активних досліджень. В цій концепції закладено не тільки важливість в рамках міжнародного правопорядку, але також визнається ключовим чинником у гарантуванні прав і гідності кожної окремої особи. Сутність даної концепції полягає в тому, що міжнародні злочини, такі як геноцид, злочини проти людяності, воєнні злочини та злочини агресії, не лише порушують норми міжнародного права, але й серйозно ускладнюють основні права та гідність кожної окремої людини. Це все є причиною до актуальної потреби в покаранні тих, хто винен у вчиненні цих злочинів, та відновленні справедливості. Концепція відповідальності за міжнародні злочини була сформульована в сучасному вигляді завдяки зусиллям таких фахівців як D. A. Luban, Raphael Lemkin, Gregory S. Gordon, Anouk T. Voas та ін., які ввели у науковий обіг поняття «міжнародні злочини», дослідили їх сутність, заклали підвалини їх сучасного розуміння, проаналізували особливості відповідальності за такого роду злочини.

Результати

Міжнародні злочини стали предметом зростаючої уваги та обговорення в сучасному світі. Міжнародні злочини – це діяння, які, як вважається, впливають на міжнародне співтовариство в цілому. Отже, окрім запобігання вчиненню цих особливих злочинів, усі держави зацікавлені у притягненні винних у їх скоєнні до відповідальності. Такі злочини, як масові вбивства цивільних осіб, зґвалтування, насильницьке переміщення, тортури, невивіркові бомбардування, апартеїд і переслідування, порушують основні принципи людяності, моралі та гідності. Протягом останнього століття міжнародне співтовариство підтвердило важливість захисту цих базових цінностей, заборонивши ці злочини і притягнувши до відповідальності осіб, винних у скоєнні таких злочинів. Міжнародні злочини, що порушують права людини караються

Міжнародним кримінальним судом відповідно Римського статуту. Саме Міжнародний суд є основним судовим органом щодо покарання такого виду злочинів.

Вже з середини ХХ століття у міжнародному праві був затверджений принцип кримінальної відповідальності фізичних осіб, які визнанні винними у вчиненні міжнародних злочинів. Проте, слід зазначити, що не всі порушення міжнародного права караються згідно з міжнародним правом. Міжнародними злочинами вважаються лише найсерйозніші порушення міжнародного права прав людини та міжнародного гуманітарного права. Виділяють чотири категорії міжнародних злочинів - це геноцид, злочини проти людяності, воєнні злочини та злочин агресії. Ці міжнародні злочини знайшли своє відображення в міжнародних конвенціях, тому вони носять конвенційний характер.

Злочини проти людяності. Однією з найбільших правових інновацій післявоєнного світу є концепція злочинів проти людяності. Злочини проти людяності виступають як каталізатор для рефлексії над міжнародною мораллю та правопорядком. Ці злочини, вчинені в широкому масштабі та викликають найбільше страждання та загибелі невинних цивільних осіб, вони не лише порушують принципи гідності людини, але і вразливість міжнародного правопорядку.

Дана концепція спрямована на захист цивільного населення як у мирний, так і у воєнний час, навіть від власних урядів цивільного населення, вона і до тепер залишається основною опорою міжнародного права. Проте лише після прийняття Нюрнберзької хартії (Статут) 1945 року діяння, які вважаються злочинами проти людяності, були офіційно включені до категорії міжнародних злочинів і були визначені, щоб дозволити переслідування та засудження. Це визначення встановило, що злочини проти людяності включають в себе серйозні порушення прав людини, які вчинюються у глобальних масштабах.

Немає конкретної інформації про те, як укладачі обрали термін «злочини проти людяності». Термін був обраний суддею Верховного Суду США Робертом Джексоном, головним прокурором США в Нюрнберзі та головою американської делегації на Лондонській конференції, яка сформулювала Хартію. У 1915 році французький, британський уряди засудили геноцид вірмен у Туреччині як «злочини проти цивілізації та людяності», і ця ж фраза з'явилася в пропозиції 1919 року провести судові процеси над турецькими винуватцями. Формулювання «злочини проти людяності» передбачає злочини, які завдають шкоди не лише жертвам та їхнім власним спільнотам, але й усім людям, незалежно від їх спільноти. По-друге, таке формулювання свідчить про те, що ці злочини глибоко врізаються, порушуючи основну людську природу, яку ми всі поділяємо і яка відрізняє нас від інших природних істот [1].

Нюрнберзький статут та концепція «злочинів проти людяності» стали підставою для покарання та судового розгляду осіб, які вчиняли подібні злочини, і відобразили зростаючий світовий консенсус щодо необхідності захисту прав людини в умовах конфлікту та воєн. Нюрнберзький статут служив важливим прецедентом для розвитку міжнародного права та створення міжнародних трибуналів, таких як Міжнародний кримінальний суд.

Геноцид. Геноцид вважається як один з найбільш жорстоких форм злочину проти людяності. Геноцид, як злочин міжнародного характеру, став відбитком трагічних та вражаючих сторінок світової історії. Геноцид насамперед асоціюється з винятковою жорстокістю цілих народів, саме такий злочин як геноцид викликає найглибшу обуреність та засудження в сучасному світі. Геноцид відображає крайній рівень жорстокості, коли одна група людей намагається знищити іншу групу або націю через масові вбивства, насильство, тортури та інші злочини проти людяності. Це перевершує

не лише моральні, але і юридичні рамки, і вимагає особливої уваги та відповідальності з боку міжнародного співтовариства.

Слово «геноцид» вперше був запропонований Рафаелем Лемкінем, польським юристом, який вирішив переконати міжнародну спільноту визнати геноцид міжнародним злочином згідно з міжнародним правом. Лемкін визначив геноцид як «знищення нації чи етнічної групи». Він побудував слово, за його словами, «від давньогрецького слова *genos* (раса, плем'я) і латинського *cide* (вбивство), таким чином відповідаючи за своїм утворенням таким словам, як тиранобивство, вбивство, дітовбивство тощо. Він писав: «Геноцид спрямований проти національної групи як цілісності, а пов'язані з цим дії спрямовані проти окремих осіб не в їхній індивідуальній якості, а як членів національної групи» [2]. Це було важливим елементом визначення геноциду: людей вбивали або виключали не через те, що вони робили, говорили чи думали, а просто тому, що вони були членами певної групи. Для Р. Лемкіна геноцид був міжнародним злочином — загрозою міжнародному миру та спільним переконанням людства. Коли закінчилася Друга світова війна, Лемкін став радником судді Роберта Х. Джексона, головного обвинувача на Нюрнберзькому процесі. Він вважав Нюрнберзький процес лише частковим успіхом, оскільки, хоча вони покарали деяких з тих, хто був винним у геноциді європейських євреїв, нацистські лідери були звинувачені за ширшим звинуваченням у «злочинах проти людяності», а єврейська приналежність жертв не наголошувалася. Геноцид досі не визнавався законом злочином. Тому після судових процесів Лемкін присвятив себе тому, щоб переконати новостворену Організацію Об'єднаних Націй «укласти міжнародний договір, який би сформулював геноцид як міжнародний злочин, передбачаючи його запобігання та покарання під час миру та війни». Лемкін успішно переконав ООН діяти. 09 грудня 1948 року Організація Об'єднаних Націй прийняла Конвенцію про попередження злочину геноциду та покарання за нього.

Ця резолюція стала основою для Конвенції про попередження злочину геноциду та покарання за нього, прийнятої в 1948 році [3]. Однак знадобилося ще п'ятдесят років, перш ніж Конвенція про геноцид заснувала Міжнародний кримінальний суд, який переслідував би міжнародних воєнних злочинців. У 1990-х роках для Югославії та Руанди були створені спеціальні трибунали *ad hoc* для розгляду міжнародних злочинів, таких як геноцид, злочини проти людяності та воєнні злочини. У відповідь на неспроможність міжнародної спільноти впоратися з геноцидом у Руанді велика увага приділяється нормі «Відповідальність захищати». Конвенція про геноцид була перевірена у справі, порушеній Боснією та Герцеговиною проти Сербії (спочатку Сербії та Чорногорії) у 1993 році [4]. Це був перший випадок в історії, коли суверенна держава постала перед судом за вчинення геноциду.

Воєнні злочини. Воєнні злочини представляють собою одну з найбільш складних та найактуальніших проблем у світі та у сучасній міжнародно-правовій системі. Попри спроби зберігати мир та стабільність у світі, воєнні конфлікти та вчинення злочинів під час них є на жаль нашою реальністю. Воєнні злочини, будучи скоординованими діями, які вчиняються у контексті воєнних конфліктів, включають у себе широкий спектр порушень міжнародного гуманітарного права. Це може включати в себе вбивства цивільних осіб, використання заборонених видів зброї, а також інші дії, які суперечать основним принципам міжнародного гуманітарного права.

Інститут кримінальної відповідальності за воєнні злочини був сформований фактично одним з перших. Судовий процес по звинуваченню у воєнних злочинах над Пітером фон Хагенбаха, що відбувся в Австрії у 1474 році став одним з перших, який визнав обов'язок військово командуєного діяти законно, під страхом реального притягнення до кримінальної відповідальності. Хагенбаха судили перед спеціальним

трибуналом у складі двадцяти восьми суддів з різних регіональних міст-держав за злочини, які він вчинив, будучи губернатором ельзаських територій герцога з 1469 по 1474 рік. Пітер фон Хагенбаха, як губернатор міста Брейзах активно пропагандував політику терору, режим свавілля та тортур з метою повного підпорядкування місцевого населення. Вбивства, зґвалтування, незаконне оподаткування та масштабна конфіскація приватної власності були звичайною практикою та способом управління. Ці жорстокі діяння торкнулись також жителів сусідніх територій. В той час велика коаліція союзників, яка складалася з Австрії, Франції, Берна, місцевих мешканців і лицарів Верхнього Рейну, оточила місто Брейзах. Місцеві мешканці визнали позбавлення Хагенбаха влади. Ерцгерцог Австрії розпочав судовий процес проти Хагенбаха, який відомий як «кривавий губернатор». Він створив особливий трибунал з суддями із міст і держав союзницької коаліції та імперії Священної Римської імперії німецької нації [5].

Цей суд мав вже міжнародний характер і був першим у своєму роді *ad hoc* міжнародним судом. Підсудний був визнаний винним, позбавлений лицарського звання та всіх привілеїв, і як людина, яка вчинила злочини, які він був зобов'язаний за посадою всіляко запобігати, і був засуджений до страти. Можемо припустити, що діяння, що інкримінуються, були саме воєнними злочинами, так як більшість з них відбувалися ще до формального початку воєнних дій, а в ті часи кордон між війною і світом був важко помітним. Також дії Пітером фон Хагенбаха можна кваліфікувати як ранні прояви складів злочинів проти людяності.

Злочини агресії. Злочин агресії, як злочин міжнародного характеру, представляє собою один із найбільш серйозних та складних аспектів міжнародного права. Ця тема не лише ставить під сумнів міжнародний мир та безпеку, але і відкриває перед нами важливу дискусію щодо сутності та межі вживання сил та агресії в сучасному світі. Злочин агресії означає незаконне вживання сил і вторгнення в суверенну територію іншої держави, що порушує принципи Хартії Організації Об'єднаних Націй та міжнародне право взагалі.

Цей злочин має глибокі корені в історії та відображає важливий аспект геополітичної стабільності та міжнародних відносин. Концепція злочину агресії не зовсім нова для світової арени. До Першої світової війни Карл фон Клаузевіц описував війну як «просте продовження державної політики». Отже, війна розглядалася як успадковане «право» держави. Однак це змінилося, коли Версальський мирний договір 1919 року засудив агресивну війну як «найвищий злочин проти міжнародної моралі та святості договорів» [6]. Пакт Бріана-Келлога 1928 року пішов далі, «засуджуючи використання війни для вирішення міжнародних суперечок і відмовляючись від неї як інструменту національної політики у відносинах один з одним». Нарешті, після Другої світової війни Лондонська хартія, яка заснувала Нюрнберзький трибунал, криміналізувала ведення агресивної війни, включивши до неї «злочин проти миру». Незабаром після цього Генеральна Асамблея Організації Об'єднаних Націй визнала Нюрнберзькі принципи як частину міжнародного права, після чого Нюрнберг послужив моделлю для Токійського рішення в 1948 році. Отже, визнавши Лондонську хартію складовою частиною міжнародного права, ГА ООН пояснила, що ведення війни більше не розглядається як невід'ємне право держав, але за певних обставин може розглядатися як міжнародний злочин [7].

Як ми вже зазначали, злочини агресії є одним із чотирьох основних міжнародних злочинів під юрисдикцією Міжнародного кримінального суду, що передбачає індивідуальну відповідальність за незаконну війну. Хоча Нюрнберзький трибунал заявив, що агресія є «найвищим міжнародним злочином, який відрізняється від інших воєнних злочинів лише тим, що вона містить у собі суцільне зло», лише на Конференції з перегляду Римського статуту в Кампалі 2010 року держави-учасниці змогли досягти

консенсусу щодо точного визначення злочину агресії [8]. Проте, існують сумніви у відповідності встановленого визначення для сучасного збройного конфлікту. Оскільки поняття злочинності ведення агресивної війни базується на спадщині Нюрнберзького трибуналу, злочин агресії фокусується виключно на діяльності держави.

Проте можна висловити сумнів у відповідності цього визначення сучасному збройному конфлікту. Поняття злочинності ведення агресивної війни залишається корінним від Нюрнберзького трибуналу, і воно обмежується лише поведінкою держави. Згідно із даним визначенням, лише керівники держави та їхні посадовці мають повноваження для вчинення злочину агресії, і такий злочин може бути розглянутий під юрисдикцією Міжнародного кримінального суду. Отже, дії особи, яка діє в ізоляції від держави або без її залучення, не підпадають під визначення злочину агресії. Проте цей орієнтований на державу підхід, можливо, не відображає сучасну реальність збройних конфліктів.

Висновки

Отже, забезпечення прав людини було та залишається однією з основних цілей міжнародного співтовариства. Розвиток концепції відповідальності за міжнародні злочини, що порушують права людини свідчить про історичну еволюцію міжнародного права та правосуддя. Значним поштовхом у розвитку цієї концепції стала відповідь на важливі історичні події, зокрема Другу світову війну та злочини, що були вчинені під час війни. Відповідальність за міжнародні злочини, такі як геноцид, злочини проти людяності та воєнні злочини, передбачені Римським статутом МКС, є обов'язковою складовою для забезпечення відповідності цих цінностей. Загалом, відповідальності за міжнародні злочини, що порушують права людини, свідчить про поступове удосконалення міжнародного правопорядку та швидкий розвиток правосуддя у всьому світі. Головна мета відповідальності за міжнародні злочини, що порушують права людини – гарантувати права та гідність кожної людини та сприяти зміцненню міжнародного миру та стабільності.

Список використаний джерел

1. Luban D. A Theory of Crimes Against Humanity. Yale. 2004. 167 p.
2. Raphael Lemkin. Genocide. American Scholar. Volume 15. Nr. 2. 1946. 228 p.
3. Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide. United Nations. 1948. URL: https://www.un.org/en/genocideprevention/documents/atrocity-crimes/Doc.1_Convention%20on%20the%20Prevention%20and%20Punishment%20of%20the%20Crime%20of%20Genocide.pdf.
4. Application of the Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide (Bosnia and Herzegovina v. Serbia and Montenegro). International Court of Justice. 1993. URL: <https://www.icj-cij.org/case/91#:~:text=On%2020%20March%201993%2C%20the,the%20United%20Nations%20on%209>
5. Gregory S. Gordon. The Trial of Peter von Hagenbach: Reconciling History, Historiography, and International Criminal Law. 2012. 49 p.
6. Carl Von Clausewitz. On War. Book 1. London.1873. 181 c.
7. Anouk T. Boas. The definition of the Crime of Aggression and its relevance for contemporary armed conflict. 2013. 12 p.
8. Review Conference of the Rome Statue. Kampala. 2010. URL: <https://asp.icc-cpi.int/reviewconference>